

1791'de Cezayir, 1792-1793'te Trablus-garp ocaklarıyla çıkan meselelerle uğraştı. Onlara karşı askerî harekâta girişti. Ayrıca babasının döneminde yapıldığı gibi yeni asker alım ve yazım meseleleriyle doğrudan ilgilendi. Tunus eyalet ordusunun güçlendirilmesine çalıştı. Bu amaçla asker kaynağı olan Osmanlı memleketlerinden ve özellikle Anadolu'dan yeni asker yazımları konularında Osmanlı hükümetinden izin ve yardım talep etti. Avrupa devletleriyle aradaki anlaşmazlık ve sorunlara karşı tedbirler aldı. Bu bağlamda babası Ali Bey devrinden kalan, savaş haline de dönüşmüş bulunan Tunus-Venedik ihtilâfını (1784-1792) barışla sonuçlandırmayı başardı. Venedik ve Portekiz korsan gemilerinin Tunus sahillerine yönelik tahrip ve yağma hareketlerine karşı Osmanlı hükümet merkezinden destek sağladı. Zamanında Tunus beyliği, İspanyol filosuna karşı mücadele verecek ve İspanya'ya savaş ilân edebilecek kadar tehdit edici bir güç haline geldi.

Bazı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler de kuran Hammûde Paşa onlarla antlaşmalar yaptı. Bu çerçevede Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Napoli ve İspanya hükümetleriyle muahedeler imzaladı. Onun döneminde Tunus-İngiltere, Tunus-Sicilya ilişkileri dikkat çekmekteydi. Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki savaş veya seferlerde Osmanlı güçlerine destek için Akdeniz'de Tunus eyaleti gemilerini harekete geçirdi. 1787'de Osmanlılar ile Rusya ve müttefiki Avusturya arasındaki savaşta Tunus gemileri Akdeniz'de harekâta bulunmuştu. Gerek Tunus'tan gerekse diğer ocaklardan Akdeniz'de faaliyet göstermek için gönderilen gemiler Osmanlı-Rus ve Avusturya muharebesi sırasında birkaç yıl hizmet etmişti. Osmanlı hükümeti kendisine bu hizmetlerini takdir eden bir ferman yolladı. Ayrıca 1798'de Mısır'ı işgal edip Kâbe yolunu da tehlikeye düşüren Fransızlar'a karşı Osmanlı hükümetinin çağrısı üzerine diğer Garp ocakları gibi Fransa'ya savaş ilân etti ve Fransa ile daha önce 25 Aralık 1798'de yaptığı barışı bozdu. Fransa Mısır'dan çıkınca onunla 4 Mart 1802'de yeniden barış yaptı. Hammûde Paşa Eylül 1814'te vefat etti. Bütün bu siyasî, askerî, içtimaî hadiseler yanında, XVIII. yüzyılın son çeyreği ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaklaşık otuz üç yıllık beylik devrinde Hammûde Paşa'nın Tunus Ocağı'nın kalkınmasını sağladığı, eyaletin idaresini yeniden oluşturduğu, çiftçiliği geliştirdiği, Tunus halkının refahını temin ettiği belirtilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü'd-Diyâf, *İthâfû ehli'z-zamân* (nşr. Ahmed et-Tavîlî), Tunus 1990, II, tür.yer.; Aziz Samih İtter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1937, II, tür.yer.; M. H. Chérif, "Hammuda Pacha Bey (c. 1759-1814) et l'affermissement de l'autonomie tunisienne", *Les africains* (ed. Ch. A. Julien v.dğr.), Paris 1977, VII, 99-127; a.mlf., *Pouvoir et société dans la Tunisie de Husayn bin Ali (1705-1740)*, Tunis 1986, II, tür.yer.; J. J. Marcel – L. Frank, *Histoire de Tunis*, Tunis 1979, s. 1-228; Reşâd el-İmâm, *Siyâsetü Hammûde Bâşâ fi Tunis, 1782-1814*, Tunis 1980; İbrahim Güler, *XVIII. Yüzyılda Tunus Eyaleti ve Anadolu'dan Asker Alımı: Hammuda Paşa'nın Faaliyetleri (İdari-Askeri Bakış)* (doçentlik tezi, 1997), Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi; a.mlf., "Inventaire partiel des documents turcs des archives nationales de Tunisie", *Anatolia Moderna*, VII, Paris 1997, s. 59-78; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgaline Kadar Burada Valilik Eden Hüseynî Ailesi", *TTK Belleten*, XVIII/72 (1954), s. 545-580; Mohamed ben Smail – L. Valensi, "Le règne de Hammuda Pacha dans la chronique d'Ibn Abi'd-Diyâf", *Les cahiers de Tunisie*, sy. 73-74, Tunis 1971, s. 87-108; Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması", *MÜİFD*, sy. 4 (1986), s. 137-169.

İBRAHİM GÜLER

HAMZA, Muhammed Abdürrezzâk

(bk. MUHAMMED ABDÜRREZZÂK HAMZA).

HAMZA b. TURGUT AYDINI

(ö. 979/1571)

Osmanlı dönemi Arap belâgatı âlimi.

Aydın'da doğdu, Aydınî ve Rûmî nisbeleriyle anılır. Küçük Nüreddin lakabıyla meşhur olması muhtemelen, hocası Halvetî tarikatı şeyhlerinden Nüreddinzâde Mustafa Muslihuddin Efendi ile karıştırılmaması içindir. Bazı kaynaklarda Küçük Hamza lakabıyla da zikredilir (Baltacı, I, 332). Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'den icâzet aldı ve mülâzemet dönemini onun yanında tamamladı. *el-Mesâlik*'in dibâcesinde hac yolculuğu esnasında Kazvîni'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ını ezberlediğini söyler. İlk olarak 20 akçe ile Bursa Hamza Bey Medresesi'nde müderrisliğe tayin edildi. Burada iken 961'de (1554) Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin *Bed'îyye*'sini şerhedip kendisine takdim edince 25 akçe ile yine Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi müderrisliğine getirildi. Ardından 30 akçe ile İstanbul'da Şeyhülislâm Efdalzâde Medresesi'ne müderris oldu. 974'te (1566-67) hocası Kadızâde Ahmed Şemseddin'in Rumeli kazaskeiri oluşu sırasında bu medresede kırklı

payesine yükseltildi. Daha sonra Halvetiyye şeyhlerinden Nüreddinzâde Mustafa Muslihuddin Efendi'ye intisap etti. 978'de (1570) Seydîgâzî (Seyitgazi) müftülüğüne tayin edildi ve aynı yılın ramazan ayına kadar burada görev yaptı. 979'da (1571) Çorlu'da tayin edildiği 50 akçeli Ahmed Paşa Medresesi'nde vefatına kadar kaldı. Talebeleriyle ilgili tek bilgi olarak Aydın'ın Kestel kasabasından Ebû Bekir Efendi'nin ismi zikredilir (Atâî, s. 498). Ayrıca şeyhi Nüreddinzâde Mustafa Muslihuddin Efendi'nin aracılığıyla Semiz Ali Paşa'nın oğluna da hocalık yaptı. Kaynaklarda, Hamza b. Turgut'un Çorlu'da 979 yılı Safer ayında (Temmuz 1571) veya 981 yılı Zilkade / Zilhicce ayında (Mart 1574) vefat ettiği şeklinde iki rivayet aktarılsa da ilk tarih daha yaygındır. Kabri Çorlu'dadır. Tabakat kitaplarında kendisinden ve eserlerinden övgüyle söz edilmekte, günümüze çok sayıda nüshaları ulaşan *el-Mesâlik* adlı eseri ile bunun şerhi ilmi ve edebî kişiliğini yeterli ölçüde yansıtmaktadır. Atâî'ye göre Hamza b. Turgut Arap dil bilimlerinde sağlam, edebî ilimlerde ise yeterli bilgiye sahip, ilmi ve faziletiyle bilinen bir kişi olup eserleri âlimler nezdinde kabul görmüştür (*Zeyl-i Şekâik*, s. 152).

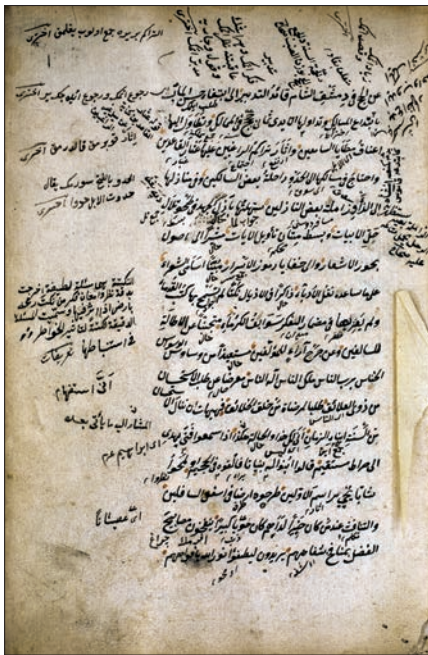
Eserleri. 1. *el-Mesâlik fi'l-me'âni ve'l-be'yân*. Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ının ihtisarıdır. Nüshaları yirmi-yirmi beş varak arasında değişmektedir. Müellif bu eserini, 962'de (1555) hacdan dönüş yolculuğu sırasında Dimaşk'ta kaleme almaya başladığını dibâcede ifade etmektedir. Eser bir mukaddime, "mesâlik" adlı üç bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Hac yolculuğu esnasında kaleme alındığından ana bölümlerine "meslek" (yol), alt bölümlerine de "menzil" (konak) denilmiştir. Eserin, çoğu Türkiye kütüphanelerinde mevcut yetmiş civarında yazma nüshası bulunmaktadır. Üzeyir Tuna, *Hamza b. Turgut el-Aydîni ve Kitâbü'l-Mesâlik Adlı Eseri* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2003, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). 2. *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik*. Bir önceki eserin şerhidir. Bazı yazmalarında "Hevâdî Tavâ'ifu's-şârihât", "Tavâ'ifu's-şârihât bi'l-Hevâdî" gibi isimlerle zikredilmiştir (krş. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 5857, Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 539; TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 119; Manisa İl Halk Ktp., nr. 294/3). Müellifin bu şerhine *el-Hevâdî* (rehberler) adını vermesinin sebebi de muhtemelen *el-Mesâlik* ismine uyması içindir. Eserin tamamına yakını Türkiye'de

olmak üzere 100'den fazla nüshası tesbit edilmiştir. Aydın'ı bu şerhinde asıl metinde geçen şiirleri tahlil etmiş, âyetleri açıklamış, beyitleri de izah edip şairlerini belirlemiştir. Eserde Abdülkâhîr el-Cürçânî, Zemahşerî, Fahrreddin er-Râzî, Sekkâkî, Kazvîni, Teftâzânî gibi meşhur belâgat âlimlerine ait kitaplar temel kaynak olarak kullanılmıştır. *el-Hevâdî* üzerine yine Aydın'ın bir âlim olan Sobicevi Mehmed tarafından *Mirşâdû'l-hâdî 'ale'l-Hevâdî* isimle bir hâşiye yazılmıştır. Bu hâşiye-nin de kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Ali Bulut, eseri Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Lâleli, nr. 2864) müellif nüshasını esas alıp *Hamza b. Turgut el-Aydinî ve el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik İsimli Eseri* adıyla neşretmiştir (Samsun 2008). **3. Risâle fî izâhi ba'zi'l-eğâdisi's-şerîfe** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1003, vr. 109-139). **4. Risâle fî't-taşavvuf** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1003, vr. 92-93). Bunların dışında bazı kaynaklarda, müellifin Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* adlı eserine yazdığı bir ta'likten bahsedilmektedir (Atâî, s. 152).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 151-152, 498; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2047; Ahlwardt, *Verzeichnits*, III, 404-405; *Sicill-i Osmânî*, IV, 1266; *Osmanlı Müellifleri*, I, 401; Bursalı Mehmed Tâhîr, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahuâli* (nşr. M. Afik Erdoğan), İzmir 1994, s. 58; Brockelmann, *GAL*, I, 356;

Hamza b. Turgut Aydınî'nin *el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2864)

Suppl., I, 519; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 338; Keh-hâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 79; R. Sellheim, *Materialien zur Arabischen Literaturgeschichte*, Wiesbaden 1976, s. 315; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 277-278; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2003, s. 50; Üzeyir Tuna, *Hamza b. Turgut el-Aydinî ve Kitâbü'l-Mesâlik Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 2003), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 2005, I, 332; Ali Bulut, *Hamza b. Turgut el-Aydinî ve el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik İsimli Eseri*, Samsun 2008, tür.yer.

ALİ BULUT

HAN KİTAP
(خان کتاب)

Çinli müslüman âlimlerin, İslâm'ı Çince ifade edebilmek için Konfüçyanist terimler kullanarak oluşturdukları külliyyata verilen ad.

Yaklaşık 1600-1740 yılları arasında meydana getirilen külliyyata bu ismi verenler, Çin'deki en eski etnik grup olan ve Çin'in yerlileri için kullanılan "han" kelimesiyle kendilerini Çinli kabul ettiklerini, "kitap" ile de müslüman olduklarını göstermek istemişlerdir. Bu terimi ilk defa 1852'de Lan Zixi, *Tianfang zhengxue* (İslâm'ın hakiki öğretisi) başlıklı kitabında kullanmış ve terim genel kabul görmüştür. Han Kitap külliyyatı İngilizce'de "Sino-Islamic literature" şeklinde de ifade edilmekte, Çince'de ise daha çok "Zhongven Yisilanjiao yizhu" (İslâmî çeviriler ve yorumlar) diye anılmaktadır (Lipman, s. 74).

Ming hânedanlığının (1368-1644) sonlarıyla Ch'ing / Mançu hânedanlığının (1644-1911) başlarında müslüman ilim adamları, Çin'de daha önce benzeri görülmemiş bir ilmî faaliyete girişerek İslâmiyet'i Çin dinlerinin terminolojisiyle anlatan Han Kitap külliyyatını yazmışlardır. Yazarların ortak adı olan "hui-ru" terkindeki hui "Çince konuşan, Çin kültürünü benimsemiş müslüman", aslında Konfüçyanist bilim adamları için kullanılan ru ise bu bağlamda "âlim" anlamını içerir. Böylece eserlerin hazırlayıcıları kendilerini Çin ulemâsı üzerinden tanımladıkları için modern dönem araştırmacıları "hui-ru" terkinde "Konfüçyanist müslümanlar" şeklinde açıklamışlardır. Han Kitap külliyyatı Arapça-Çince ve Farsça-Çince sözlükler, gramer kitapları, İslâmî metinlerin Çince tercümelemleri, şerhler, Kur'an ve hadisler üzerine kavram çalışmaları, orijinal felsefî eserler, biyografi ve bibliyografya kitapları gibi 100'den fazla eserden meydana gelmektedir. Han Kitap, İslâm kültür tarihinde müslümanların gayri müslim bir topluluk içerisinde ve onların diliyle kaleme aldıkları ilk ilmî külliyyat olma özelliğini taşır.

T'ang hânedanlığı döneminde (618-906) Çin'e giren İslâmiyet, Sung hânedanlığı devrinde (906-1279) müslüman Arap tüccarların bölgeye yerleşmesiyle yayılmaya başladı. Yüan (Moğol) hânedanlığı zamanında (1279-1368) özellikle Orta Asya ve İran kökenli ilim ve devlet adamlarının ülkeye getirilmesi, müslümanlara geniş imtiyazlar tanınması, ayrıca deniz ticaretine önem verilmesi gibi etkenler çok sayıda müslümanın Çin'e yerleşmesine vesile oldu. Han Kitap metinleri ise özellikle Ming hânedanlığı dönemindeki bütan politik şartlar sebebiyle ortaya çıktı. Yüan hânedanlığının ardından kurulan ve Çin topraklarının yeniden Çinliler'e geçişini temsil eden Ming hânedanlığı kültürel asimilasyon politikası uygulayarak sayıları hayli artmış bulunan yabancıların etkisini kırmak istedi, bu süreç müslümanları da olumsuz etkiledi. Nitekim Çince ad ve soyadı kullanma mecburiyetinin getirilmesi müslümanlarda bir kimlik kaygısı doğurdu. ardından savaşlar sebebiyle batıda ve kuzeydeki Orta Asya devletleriyle ilişkilerin yasaklanması, Çinli müslümanları dinî ve kültürel açıdan canlı tutan en önemli iletişim ağlarının kesilmesine ve onların İslâm dünyasından kopmasına yol açtı. Hacca gitmek isteyenlere engeller çıkarılması, müslüman olmayan Çinli kadınlarla evlenmenin zorunlu kılınması,